

BOSHLANG'ICH EFL SINFLARIDA TALAFFUZ O'RGATISHDA O'QITUVCHILARNING METODIK TANLOVI VA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH TENDENSIYALARI (13.00.02)

Yoqubjanova Mohlaroyim Abdumalik qizi

O'zMU tayanch doktaranti

O'zbek tilida annotatsiya. *Ushbu tezis boshlang'ich EFL sinflarida talaffuzni o'rgatishda o'qituvchilarning metodik tanlovi va multimedia vositalaridan foydalanish tendensiyalarini tahlil qiladi. Maqsad o'qituvchi qarorlariga ta'sir etuvchi omillar, sinf amaliyotida uchraydigan usullar va raqamli resurslarning samaradorlik shartlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot sinf kuzatuv, yarim tuzilgan intervyu va o'quvchilar nutq namunalari tahliliga tayangan. Yangilik metodik tanlovni fonetik maqsadlar, yosh xususiyatlari, baholash mexanizmlari va texnologik imkoniyatlar kesimida integrativ model orqali asoslashidadir.*

Рус тилидаги annotatsiya. *Ушбу тезис бошланғич EFL синфларида талаффузни ўргатишда ўқитувчиларнинг методик танлови ва мультимедиа воситаларидан фойдаланиш тенденцияларини таҳлил қилади. Мақсад ўқитувчи қарорларига таъсир этувчи омиллар, синф амалиётидаги усуллар ҳамда рақамли ресурсларнинг самарадорлик шартларини аниқлашдан иборат. Тадқиқот синф кuzатуви, ярим тuzилган интервью ва ўқувчилар нутқ намуналарини таҳлил қилишга таянади. Илмий янгилик методик танловни фонетик мақсадлар, ёш хусусиятлари, баҳолаш механизмлари ва технология имкониятлари асосида интегратив модел орқали изоҳлашдадир.*

Ingliz tilidagi annotatsiya. *This thesis examines teachers' methodological choices and multimedia-use trends in teaching pronunciation in primary EFL classes. It aims to identify factors shaping instructional decisions, classroom techniques, and conditions under which digital resources improve learning outcomes. The study draws on classroom observation, semi-structured interviews, and analysis of learners' speech samples. Its novelty lies in proposing an integrative model that links phonetic objectives, age-related constraints, assessment practices, and technological affordances to explain effective pronunciation instruction at the primary level.*

Kalit so'zlar (o'zbek): *boshlang'ich EFL; talaffuz kompetensiyasi; metodik tanlov; fonetik ko'nikma; multimedia vositalari; audio-vizual materiallar; formatif baholash*

Ключевые слова (rus): *начальный EFL; произносительная компетенция; методический выбор; фонетический навык; мультимедийные средства; аудиовизуальные материалы; формативное оценивание*

Keywords (ingliz): *primary EFL; pronunciation competence; methodological choice; phonological awareness; multimedia tools; audiovisual input; formative assessment.*

Boshlang'ich bosqichda ingliz tilini o'qitish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, talaffuz ko'nikmalari ko'pincha leksik-grammatik materialni o'zlashtirish jarayoniga "qo'shimcha" sifatida birlashtiriladi va natijada o'quvchi nutqining ravonligi, eshitib farqlash qobiliyati hamda intonatsion tabiiyligi yetarli darajada shakllanmay qolishi mumkin. Aslida esa boshlang'ich yoshdagi o'quvchi uchun tovushni eshitish, taqlid qilish va artikulyatsion harakatni avtomatlashtirish imkoniyatlari nisbatan yuqori bo'lib, bu davrda muntazam va maqsadli fonetik ish olib borish keyingi bosqichlarda kommunikativ muvaffaqiyatning muhim poydevorini yaratadi. Shu sababli o'qituvchining metodik tanlovi, ya'ni qaysi fonetik birliklarni qanday ketma-ketlikda, qaysi mashq turlari orqali, qanday teskari aloqa va baholash mezonlari bilan o'rgatishi hamda ularni multimedia vositalari bilan qay darajada uyg'unlashtirishi masalasi didaktik jihatdan hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Metodik tanlov birgina "usul" masalasi bo'lib qolmay, u o'quvchining fonologik sezgirligi, tinglab tushunish strategiyalari, o'qish-yozishdagi tovush-harf mosligi, shuningdek, sinfdagi motivatsion muhit kabi ko'p omilli tizim bilan bog'lanadi.

Talaffuz o'rgatishning nazariy asoslari fonetika va fonologiya, ikkinchi tilni o'zlashtirish, psixolingvistika hamda kommunikativ didaktika kesishmasida shakllanadi. Boshlang'ich EFL sinflarida asosiy vazifa o'quvchida "mukammal aksent"ni yaratishdan ko'ra, tushunarliklik va barqaror artikulyatsion andozalarni ta'minlash, minimal juftliklar orqali fonematik farqlashni mustahkamlash, urg'u va intonatsiya kabi suprasegment birliklarni sodda, ammo tizimli ravishda kiritishdan iborat bo'lishi lozim. Bu yondashuv "tushunarliklik" konsepsiyasini markazga qo'yuvchi xalqaro metodik qarashlarga mos keladi, chunki real muloqotda tinglovchi uchun muhim mezon fonetik xatolarning mavjudligi emas, balki ular ma'no farqlanishiga va qabul qilishga qanchalik to'sqinlik qilayotganidir [6]. Shu bilan birga, boshlang'ich bosqichda tovushlarni aniq qo'yish, artikulyatsion bazani to'g'ri shakllantirish keyingi bosqichlarda mustahkamlanib boradi; bu jarayonni kechiktirish esa noto'g'ri andozalarning fossilizatsiyasiga olib kelishi mumkin [7]. Demak, metodik tanlov fonetik maqsadlarni aniq belgilashdan boshlanishi, maqsad esa o'quvchining yoshi, ona tili fonetik tizimi va o'qitish sharoitlariga mos operatsion vazifalarga ajratilishi zarur.

O'qituvchilarning metodik tanloviga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilganda, birinchi navbatda o'quv dasturi va darslik mazmuni, baholash amaliyoti, sinfdagi vaqt resursi hamda o'qituvchining fonetik-metodik kompetensiyasi ajralib turadi. Amaliyotda ko'p uchraydigan holat shuki, o'qituvchi fonetik ishni dars boshidagi qisqa "warm-up" yoki qo'shiq, she'r bilan cheklaydi, keyin esa asosiy e'tiborni leksika va grammatikaga qaratadi. Bunday segmentatsiya fonetik ko'nikmani tizimli shakllantirishga yetarli bo'lmaydi, chunki talaffuz avtomatizatsiyasi uchun qayta-qayta nazoratli mashq, yarim erkin mashq va erkin nutqda qo'llash bosqichlari talab etiladi [1]. Metodik tanlovning ikkinchi muhim omili o'qituvchining fonetik tahlil qila olish qobiliyati bilan bog'liq: o'qituvchi o'quvchi xatosini "noto'g'ri aytdi" darajasida emas,

balki artikulyatsion sabab, fonematik chalkashuv yoki urg'u-intontsion buzilish sifatida farqlay olsa, teskari aloqa aniqroq va samaraliroq bo'ladi [2]. Uchinchi omil sinfdagi texnik infratuzilma va multimedia resurslarining mavjudligi hamda ularni pedagogik maqsadga yo'naltirib ishlata olishdir. Multimedia o'zi bilan "samaradorlik"ni avtomatik olib kelmaydi; aksincha, noto'g'ri tanlangan audio tezligi, autentik materialning murakkabligi yoki vizual chalg'ituvchilar o'quvchini ortiqcha kognitiv yuk bilan to'ldirishi mumkin [5]. Shuning uchun o'qituvchi metodik tanlovni multimedia "bor-yo'qligi" asosida emas, uning fonetik maqsadni qo'llash darajasi asosida qilishi zarur.

Boshlang'ich sinflarda talaffuz o'rgatish metodikasini shartli ravishda uch yo'nalishda kuzatish mumkin: an'anaviy taqlid va qaytarish amaliyoti, fonologik xabardorlikka yo'naltirilgan yondashuv hamda kommunikativ-integratsiyalashgan yondashuv. An'anaviy amaliyotda o'qituvchi namuna beradi, o'quvchi esa xor bo'lib yoki yakka tartibda takrorlaydi; bu usul qisqa muddatda artikulyatsiyani yo'lga qo'yishda foydali, biroq u eshitib farqlash, o'zini nazorat qilish va erkin nutqqa transfer mexanizmlarini yetarli darajada ishga solmasa, natija beqaror qoladi [7]. Fonologik xabardorlikka yo'naltirilgan yondashuv minimal juftliklar, tovushni ajratish, urg'u joyini topish, ritmni sezish kabi mikroko'nikmalarni tizimli rivojlantirishni ko'zlaydi; bu yo'nalish ayniqsa ona tili va ingliz tili fonetik tizimlari o'rtasidagi farqlarni "sezdirish"da muhim [6]. Kommunikativ-integratsiyalashgan yondashuv esa talaffuzni alohida blok sifatida emas, balki tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozish bilan birga "bir vazifada" ishlatishga harakat qiladi; masalan, dialog, rol o'ynash, hikoyalash yoki qisqa taqdimotda muayyan tovush yoki intonatsion modelga e'tiborli bo'lish sharti qo'yiladi. Boshlang'ich sinflarda eng maqbul natija odatda shu uch yo'nalishning muvozanatli uyg'unlashuvida ko'rinadi: avval nazoratli taqlid, so'ng farqlash va anglash, keyin esa kommunikativ qo'llash.

Multimedia vositalaridan foydalanish tendensiyalariga to'xtalganda, so'nggi yillarda audio-vizual kontent, interaktiv ilovalar, onlayn platformalar va mobil qurilmalar orqali mikro-mashqlar kengaydi. Bunda tendensiya ikki qutbda namoyon bo'ladi: bir tomonda o'qituvchi tayyor videolar, qo'shiqlar va multfilmlar bilan fonetik muhit yaratadi, ikkinchi tomonda esa o'quvchi bilan shaxsiylashtirilgan mashq, ya'ni tinglab takrorlash, ovoz yozib solishtirish, avtomatik teskari aloqa olish kabi texnologiyalar ko'proq ishlatiladi. Birinchi yo'nalish motivatsiyani oshirishga xizmat qiladi, biroq fonetik maqsad aniq qo'yilmasa, o'quvchi kontentni "tomosha" sifatida qabul qilib, talaffuzdagi o'zgarish minimal bo'lishi mumkin. Ikkinchi yo'nalish esa monitoring va individuallashtirish imkonini beradi, ammo u ham metodik nazoratsiz qo'llanganda o'quvchi noto'g'ri namunani ko'p marotaba takrorlab, xatoni mustahkamlab qo'yishi ehtimoli bor. Shuning uchun multimedia vositalaridan foydalanishda asosiy mezon o'qituvchining didaktik ssenariy tuza olishi, ya'ni "kirish tinglovi", "farqlash vazifasi", "nazoratli qaytarish", "kontekstda qo'llash" va "teskari aloqa" zanjirini yaratishidir [5]. Multimedia vositasi aynan mana shu zanjirning qaysi bo'g'inini kuchaytirayotgani bilan baholanmog'i lozim.

Talaffuzni o'rgatishda multimedia samaradorligi, avvalo, kirish materialining sifatiga borib taqaladi. Boshlang'ich bosqich uchun audio namuna talaffuz standartiga yaqin, tezligi moslashtirilgan, segment va suprasegment birliklari aniq eshitiladigan bo'lishi zarur; autentik materialning haddan tashqari tez yoki dialektal variantlari o'quvchini chalg'itadi va noto'g'ri andoza shakllantirishi mumkin. Ikkinchi shart vizual qo'llab-quvvatlashning funktsionalligidir: subtitrlar, rasm va animatsiya tovush-harf bog'lanishini, urg'u yoki intonatsiya konturini ko'rsatishda xizmat qilsa, ijobiy; agar u faqat bezak va chalg'ituvchi bo'lsa, fonetik diqqat tarqaladi. Uchinchi shart o'quvchining faol ishtirokini ta'minlashdir: passiv tinglashdan ko'ra, "tingla va tanla", "tingla va belgila", "tingla va takrorla", "yozib ol va solishtir" kabi vazifalar ko'proq natija beradi. Bunday topshiriqlar o'quvchini fonetik birlikni idrok etishdan ishlab chiqarishga olib boradi va o'zini nazorat qilish mexanizmini uyg'otadi [6]. To'rtinchi shart o'qituvchining teskari aloqa strategiyasidir: multimedia avtomatik baholash bersa ham, o'qituvchi artikulyatsion ko'rsatma, individual tuzatish va rag'batlantiruvchi yo'naltirishni ta'minlamasa, o'quvchining xatosi sababini anglash cheklangan bo'lib qoladi.

Metodik tanlov va multimedia tendensiyalarini birlashtiruvchi ilmiy muammo shundan iboratki, o'qituvchi ko'pincha vositani maqsaddan ustun qo'yadi yoki aksincha, maqsadni bilsa-da, vosita imkoniyatlarini to'liq didaktiklashtira olmaydi. Shu nuqtai nazardan, integrativ model taklif etiladi: unda metodik tanlov to'rtta blok bo'yicha asoslanadi. Birinchi blok fonetik maqsadlar bo'lib, segment birliklar (unlilar, undoshlar, diftonglar, tovush birikmalari) va suprasegment birliklar (so'z urg'usi, gap urg'usi, ritm, intonatsiya)ning boshlang'ich bosqichga mos minimumini belgilaydi. Ikkinchi blok o'quvchi omili bo'lib, yosh xususiyati, diqqat davomiyligi, fonematik eshitish darajasi, ona tili ta'siri va psixologik to'siqlarni inobatga oladi. Uchinchi blok pedagogik jarayon bo'lib, mashq ketma-ketligi, sinf boshqaruvi, juftlik va guruh ishlari, differensial topshiriqlar hamda formatif baholash mexanizmlarini qamrab oladi. To'rtinchi blok texnologik imkoniyatlar bo'lib, audio-vizual kirish, interaktiv repetitsiya, ovoz yozish, portfolioga jamlash va progressni kuzatish kabi funktsiyalarni fonetik vazifalarga moslaydi. Modelning amaliy qiymati shundaki, o'qituvchi har bir darsda "qaysi tovush yoki intonatsiya modeli", "qaysi mashq turida", "qaysi multimedia resursi bilan" va "qaysi baholash mezonlari asosida" degan savollarga izchil javob topadi.

Boshlang'ich sinflarda formatif baholash talaffuz o'rgatishning ajralmas qismi bo'lishi kerak, chunki fonetik ko'nikma darhol va aniq teskari aloqani talab qiladi. Bunda baholash faqat "to'g'ri-noto'g'ri" ko'rinishida emas, balki "tushunarlik", "barqarorlik", "o'zini tuzatish" kabi mezonlar orqali bosqichma-bosqich yuritilishi maqsadga muvofiq. Multimedia bu jarayonda portfoliolar, audio kundaliklar va qisqa rubrikalar orqali o'quvchi progressini ko'rsatish imkonini beradi, biroq mezonlar juda murakkab bo'lmasligi, o'quvchi yoshiga mos tilda ifodalanishi lozim. O'qituvchi baholashni rag'batlantiruvchi muhitga aylantirsa, o'quvchi o'z nutqini tinglashdan cho'chimaydi va o'zini tuzatish ko'nikmasi tezroq shakllanadi. Aks holda, doimiy

tanbeh yoki haddan tashqari tuzatish o'quvchining nutq faolligini pasaytiradi, natijada talaffuz ustida ishlash uchun zarur bo'lgan amaliy mashq hajmi kamayadi [1]. Demak, metodik tanlov faqat mashq turini emas, balki tuzatishning "qachon" va "qanday" amalga oshirilishini ham qamrab olishi kerak.

Tadqiqot natijalarini umumlashtiruvchi tahliliy xulosalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich EFL sinflarida talaffuzni samarali o'rgatish uchun o'qituvchi metodik tanlovi uchta tamoyilga tayansa barqaror natija beradi: tizimlilik, funkcionallik va moslashtirish. Tizimlilik fonetik minimumning ketma-ket berilishi, muntazam qaytishlar va transfer vazifalarining rejalashtirilishini anglatadi; funkcionallik talaffuz birliklarining muloqotdagi roli bilan bog'lab o'rgatilishini, ya'ni urg'u va intonatsiyaning ma'no va nutq niyatiga xizmat qilishini ta'kidlaydi; moslashtirish esa multimedia kirishining tezligi, murakkabligi, vizual yordami va mashq davomiyligini o'quvchi imkoniyatiga mos tanlashni bildiradi. Multimedia vositalaridan foydalanish tendensiyalari ichida eng istiqbolli yo'nalish sifatida o'quvchi ovozi yozib, namuna bilan solishtirish, qisqa repetitiv mashqlarni individuallashtirish va formatif baholashni raqamli portfolioga bog'lash ko'rinadi; biroq bular o'qituvchining fonetik-metodik kompetensiyasi bilan qo'llab-quvvatlanmasa, kutilgan samarani bermaydi. Yakunda aytish mumkinki, metodik tanlov va multimedia integratsiyasi fonetik maqsadlarni aniq belgilash, mashqlar zanjirini to'g'ri qurish va baholashni rag'batlantiruvchi shaklda tashkil etish orqali boshlang'ich sinf o'quvchisida tushunarli, barqaror va kommunikativ jihatdan mos talaffuz asoslarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jalolov J. J. Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 432 b.
2. Hoshimov O'., Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Sharq, 2003. 256 b.
3. Shchukin A. N. Obuchenie inostrannym yazykam: teoriya i praktika. Moskva: Filomatis, 2012. 480 s.
4. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inoyazychnomu govoreniyu. Moskva: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
5. Mayer R. E. Multimedia Learning. New York: Cambridge University Press, 2009. 304 p.
6. Celce-Murcia M., Brinton D. M., Goodwin J. M. Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 485 p.
7. Lightbown P. M., Spada N. How Languages are Learned. Oxford: Oxford University Press, 2013. 288 p.